

POSZTHUMUSZ BESZÉLGETÉS TARDOS-KRENNER VIKTORRAL

Tardos-Krenner Viktor már a földben porlad. Hogy zseni volt, mint barátai mondják, nem tudom, de azt bizonyosnak érzem, hogy kortársai nagyon igaztalanul bántak ezzel a különös magyar *Gesamtkünstler*-rel; aki festő, szobrász és író volt egy személyben. Nem mindig, mert volt idő, amikor úgy zajlott körülte a magyar irodalmi élet, mint később Ady Endre körül: vezércikkek emelték és gyalázták a drámáit és paródiák, karikatúrák s a középpontosság egyéb rekvizitumai özönlötték körül alakját, oly korban, amikor sokkal kisebb volt a művész személye iránti érdeklődés, mint ma.

Most a temetőben fekszik ez a háromszor-művész öreg magyar, és régi jegyzeteimből még egyszer megszólal – mintegy poszthumusz interjúban – barátai és ellenfelei számára. Három vagy négy esztendővel ezelőtt jártam nála a képzőművészeti főiskolán (Simon György Jánossal, aki lerajzolta és a fiatal művész elegáns, franciás udvariasságával hallgatta a morózus, nehézkes-modorú Mestert és Tanárt, a Vitatott Zsenit). Az Andrásyúti palotában voltunk, Székely Bertalan egykori szobájában. Amit Tardos-Krenner beszélt, lejegyeztem és eltettem magamnak. Az arcára és alakjára följegyzés nélkül is emlékszem: kissé hajlott orr, őszes-barna haja, lógó bajusz, szőkés rövid és hegyes szakáll, rendetlen, dús haj, egyszerű vas-szemüveg, barna selyembárony-kabát, vastag cipők és bőr-lábszárvédő. Tudós és ispán egy személyben; és arcvonásain nagy, szelíd komorság.

A szobája tele volt óriási vásznakkal, gipszekkel, mindenütt por és rendetlenség. Alig lehetett mozogni a lófejek, képkeretek, állványok, könyvek, szobrok és csontok között. Középen nyolcszögletes, fekete asztal állt, valaha ebédlőben volt s látogatásom idején modellpódiumként szolgált; rajta és körülte ecsetek, szappan, mindenféle rongy, lábas, gyorsforraló, üvegek, egész kis boszorkánykonyha. A falon tanítványok ottmaradt gipszöntvényei, vívókardok és sisak.

– Húsz esztendeje élek itt, – idézik jegyzeteim a halott művész szavait – és nagyon szeretem ezt a helyet. Itt kopogtattam be dobogó szívvel az öreg Székelyhez. Hoztam a kompozícióimat és drukkoltam. *Gyerekként lettem piktör, akkor még el sem végeztem a gimnáziumot.* Ide kíváncsoztam, a főiskolára, de csak mint ambuláns járhattam be; nem vehettek volna fel, mert még csak tizennégy éves voltam. Most ötvenhét vagyok. Székely érdeklődött irántam; különben is jó barátja volt apámnak s ő tanított meg legelőször lovat rajzolni. Az iskolán rögtön a negyedéves növendékek feladatait akartam elvégezni, kompozíciókat készíteni; amihez csak ambícióm volt, de nem technikám. Nemsokára mégis túltettem társaimon. Valami lebegő alakot kellett egyszer csinálnunk, s én is részt vettem a versenyen, amelyre névtelenül adtuk be munkáinkat. Valami démont rajzoltam meg, a pokol világítása alulról érte az alakot. Bibliikus hangulat volt benne, a mozdulat is nagyon jó, úgyhogy az öreg Székely Bertalan, végigvizsgálva a munkákat, az enyémnél állt meg és így szólt: – Ez jó, jó lebegő alak. Ki csinálta? – Boldogan jelentkeztem ...

– Nem volt jó a szemem. Baját nem találta meg a szemorvos, rossz szemüveget kaptam, elég az hozzá, hogy azt hittem: nem tudok megélni majd a művész-pályán, hát visszamentem a gimnáziumba és leérettségiztem. Közben megírtam egy darabot és beadtam a *Nemzetinek*. Azt a kritikát kaptam, hogy figyelemreméltó. Ekkor tizenkilenc éves voltam. Apám – dr. Krenner József, a mineralógia tanára az egyetemen, jól rajzolt, s mellesleg szólva festő volt az anyám is, az öreg Györgyi tanítványa – Münchenbe küldött tanulni. De én visszakíváncsoztam, mert ott nem találtam Székely Bertalanhoz hasonló kaliberű művészt. *Láttam, hogy külföldön sem tudnak többet, mint itthon,* sőt ellenkezőleg. Hat évig dolgoztam aztán Székely, és nyolc esztendeig Lotz Károly mellett.

– Lotznak rengeteg megrendelése volt; közösen dolgoztunk. Segítettem neki, de amit én csináltam, az az én nevem alatt szerepelt. Mit csináltam? A *Vígszínház* építéskor kifestettem a mennyezetet, amelyen a víg múzsa hívogatja magához a nézőket; a főfüggönyre Mátyás és Beatrice került, amint bevonulnak Budára. Óriási képek. Nemsokára Prágából kaptam megbízást, mert a Vígszínház festménye megjelent egy külföldi lapban és Ohmann Frigyes, a bécsi Burg építője, meglátta reprodukcióban s meghívott, hogy egy Prágában átalakítandó színház mennyezetét én fessek meg. Ez aztán igazi óriási méretű festmény, harminc méter a legnagyobb átmérője. A pannonhalmi főapátságban, a milléniumi emlékművön a kupolát festettem ki. Ma sincs egészen kész; az alacsonyabban levő festményt lemosta az esővíz, de maga a kupola ép. Az egri székesegyházban a szentélyt festettem. A Parlament ebédlőjében három mennyezetképem van. Kisebb megbízásokat nem említek. A gyöngyösi templom restaurációjánál többen dolgoztunk, önállóan; ott tizenhat festményem van, köztük négy nagy kép.

– Miért festek freskókat? Mikor a pályámat kezdtem, nagyon sokat építkeztek, sok volt a pályázat mindenfelé és fellendült Magyarországon a freskó meg a belső dekoráció. A Ferenciek templomában Lotz-cal közösen dolgoztam: átengedett nekem egy mennyezetképet a szentélyben és csak azt mondta meg, hogy ő hogyan csinálná. Én rajzoltam meg a kartont és magam festettem át a képet. Az alap, amire festettem, nem jó, gipsz van benne és lepereg. Ez lehet az oka, hogy a Ferenciek templomában romlanak Lotz festményei is.

(Mint ismeretes, a templomot e beszélgetés óta, már jó ideje, restaurálta Tardos-Krenner.)

– Hozzászoktam az óriási méretekhez s ezért inkább csak a háború alatt festettem vásznakat – folytatta Tardos, előforgatva a falak mellől a képeit – meg most, amikor nincs építkezés. Kénytelenségből s nem a halhatatlanság számára, – tette hozzá csöndesen nevetve. – De készülnek nagy képeim is. Itt van a *Diána megzavart füredése*, nagyobb olaj. Most készül az *Európa elrablása*, háromésfél- és négyésfél-méteres kép. A *Paolo és Francesca*, 2–2½ méter. Itt van még a műteremben *Dániel próféta két angyallal az oroszlánbarlangban* című képem három-négyeszeres életnagyságú kartonja, bibliai stílusban. Ez is az egi templom számára készült, de még csak a rajz van készen, szénrajz, olajjal fixirozva. Az ilyen munkát szeretem legjobban, mert nem kell sietni vele. Különböző egész kompozíció-ciklust tervezek. A kupolafestménybe kerülne a démonok és angyalok harca, amely a démonok pokolrauhanását ábrázolja. Érdekes maga a munka is. A kartonon túlvél sűrűn végiglyukasztgatják a konturokat, hogy vonalmenet támadjon, aztán szénporos zacskóval átverik az egészet. A szénpor áthatol a lyukakon és a falra fixirozza az alakokat. Amikor a szénnyom megvan, különböző festékekkel, ecsettel kikonturozzuk a festményt s kezdődik az árnyékolás és színezés. A képem körülbelül készen van erre a célra, már azért is, mert a nagy távolság miatt nem kívánatos az aprólékos kidolgozás: messziről bizonyos leegyszerűsítéssel kell hatni.

Ismét új képek kerültek elő, most már kisebbek.

– Itt van egy kép, – magyarázta Tardos, – tőrőval van festve. Az a tanítványom csinálta, Láposy-Hegedüs Géza, akivel vívni szoktam. Experimentálunk az olajfestmény megújításával, tapasztalatainkból jegyzeteket készítünk s majd kiadjuk. Ez annyiban érdekes, hogy mindenki olajjal fest és szentül meg van győződve arról, hogy Rubens, Tizian, a régiek, olajjal dolgoztak, – igaz, egyesek hangoztatják, hogy *temperát* használtak, tudniillik tojást és olaj-lakkot kevertek össze. A tojás maga is zsirtartalmú, tehát bizonyos arányban felveszi s vízben oldhatóvá teszi a lakkot és kötőanyaga a festékpornak, amely még belekerül. Tojás helyett aztán lehet venni tőrót, mert ez is tejanyag, *casein*; a tőrót szalmiákszeszben kell feloldani s ez a keverék épügy 1:2 arányban elegyíthető az olajos lakkal, mint a tojás. Ez a festékünk még erősebb és tartósabb, hiszen a tőróenyv a legerősebb ragasztószer a világon; a nép is ismeri.

(Most már értettem, mire való a műteremben a boszorkánykonyha!)

– Igen, igen – folytatta Tardos-Krenner – ha ezzel ragasztunk porcellánt, soha el nem török az edény, legfeljebb más helyen. A tőró-festést ismerik Németországban, de mindenki másképp dolgozik vele. Mi még jobbára csak kísérletezünk. Rettentő nehézségeket támaszt ez a tőróenyv s még nem tudjuk teljesen hogyan kell festeni vele. Én sohse használok kész festéket, mindet magam állítom elő. Az igazi olajfestéket is szépen bele lehet keverni a tőróemulzióba s így a vízfesték az olajjal keveredik. Ez a női arckép tehát vízfestmény, de lakkal fixirozva megkapja azt a hatást, amit az olaj adna. *Innen vannak ezek a sajátságos áttetsző tónusok, ezek a kielemezhetetlen tónusfinomságok*, amelyeknek mását lehetetlen az olajfestményeken megtalálni. *És ez a festék évszázadokat kibír*. A régi nagy mesterek képeinek tartósságát is csak ezzel lehet magyarázni. A rendes olajfestékben rövid két-három évtized alatt megbarnul és sárgul az olaj, tompítja a képet, míg a régi művek ma is olyan frissek, mint egykor lehettek. És nézze ezt az *Európa*-képet: az emulziós festék (akár tojás, akár tőró) feltétlenül áthatóbb színeket ad, mint a rendes olaj. Ez a másik, a *Tigrisen alvó bacchánsnő*, nagyon éles színekkel, szintén tojásfestmény. Még csak félig készült el.

– Kollektív kiállításra készülök, – óh, csak két-három év múlva készülök el az anyaggal! S most megfelelő méretekben meg akarom festeni azokat a tárgyait, amelyeket legjobbaknak tartok. A ráamákat is magam rajzolom és faragatom ki. Mondtam, hogy ma nem lehet freskókat festeni, hát inkább olajat és temperát készítek. Itt van egy *újjongó baccháns-csoport*, meg *Szilén*. Legyeket láttam a napban táncolni s arról jutott eszembe, hogy figurászerűen megcsináljam az élet vidámságának, a táncoló jókedvnek emberi kifejezését. Szilén, beugva, szatírok hívják a szamarát, de az nem megy, mert bogáncs van előtte ...

– Mostanában rendszeren nem pénzért és csak magamnak dolgozom, mert másféle munkának nincs értéke. A közelmúltban élelmiszert is festettem; egy képért kaptam harminc kiló zsírt, meg húskonzerveket, egész csomó, spájravaló élelmiszert. Ezt jobban meg tudom becsülni, mint a pénzt. Nagyon lassan dolgozom, mert mindent jól szeretek megcsinálni, folyton javítok, próbálgatok s ezért minden munkám roppant sokáig tart. Minden nagyobbigényű festményem, körülbelül negyven darab, privát-tulajdonban van ... S van itt még valami: *Hunor és Magyar nőrablása*. Freskóvázlat. Eredetileg a Képzőművészeti Múzeum előcsarnokába készült, Székely akarta megcsinálni velünk, aztán meghalt s az egész tervből semmi se lehet. Húsz éve már ...

Feljegyzéseim arról is beszélnek, hogy mit mondott magáról, mint szobrászról, ez az érdekes művész.

– Székely Bertalannak az volt az elve, hogy *ne csak fessünk, hanem mintázzunk is, mert az igazi térérzéket a szobrászi tevékenység fejleszti ki*. Michelangelo is, aki rövidlátó volt ... Régebben elég sokat mintáztam. Egyszer, 1910 táján, egyik kollégám azzal állt elő, hogy vegyünk részt a szentpétervári II. Sándor cárral lovasszobrának nemzetközi pályázatán. Én csináltam a rajzokat, melyek alapján ő megmintázta a szobrot; az architektónikus részt megint én gondoltam ki: Márkupa Béla volt ez a barátom, főleg állatszobrász, ő készítette ej a Parlament előtti két orosz lányt. Tervezetünket az egész architektúrával és a mellélalakokkal együtt

elküldték. A harmadik díjat nyertük, az elsőt egy orosz kapta. Mi a *patriarkát, a népszabadtó cárt ábrázoltuk, nem a katonát*. A bíráló bizottságnak, jórészt franciák voltak a tagjai, nagyon tetszett a teljesen ismeretlen emberek műve s az eredeti tervezetet, mint pályanyertes munkát, ott tartották Szentpétervárott.

Beszélggettünk a könyveiről és színházi terveiről is.

– Mindig a színpad érdekelt az irodalomban, – mondotta Tardos-Krenner. – Említettem, hogy tizenkilenc éves koromban *V. László* című drámámat a Nemzeti figyelemreméltónak minősítette. A kézirat Mikes Lajosnál van. Rögtön ezután elkezdtem írni a *Neró anyját*, de évekig, talán tíz évig is eltartott a munka. Egyes részeit kritikusok, köztük P a l á g y i Menyhért, annyira dicsérték, hogy végre nekiduráltam magamat és három hét alatt befejeztem a drámát. Előadták, de a szezonvég miatt csak hatszor vagy hétszer játszották s aztán Jászai Mari betegsége miatt nem vették többet elő. A *György barát*tal megnyertem a kettőzött Karácsonyi-díjat. E darabbal párhuzamosan írtam az *Abélard és Héloise*-t, tragédia; ezzel tulajdonképpen Mikes akart foglalkozni s átadta nekem a témát. Sok megvan belőle, de még sok hiányzik. A *György barát*-ból Rékay karmester opera-librettót is csináltatott velem. Csetneken, egy nyaralásom idején s ő megzenésítette. Elő is adták. Magát a darabot azonban nem. A Nemzeti ugyan kétszer is elfogadta, de Tóth Imre, a volt igazgató, kijelentette, hogy a darab oly gyökeresen abszolúte rossz, hogy nem adják elő ... *Michelangelóról* is van drámatervezetem, másik új vígjátékom, és egyebek ... *Az Apák* című vígjátékom most van Somlainál. Ezt is három hét alatt fejeztem be. Azt mondják, *nem a mai világba valók a darabjaim*. Meglehet. S van még egy G o b i n e a u-szerű drámai jelenetem *Michelangelo és Gyula pápa* között ...

Próza munkáim? Esszék, párbeszédészétika, csak töredékben jelent meg, mert megbukott az a folyóirat, amelyben írtam, aztán festészet-technikai értekezések ... Most a feleségemmel, Vogl Ilona festőnővel, aki rajnavidéki nő s van benne valami hajlandóság francia tárgyak iránt, dolgozom a trubadurdarabon.

– A Főiskolán jelenleg bonctant tanítok, máskor a figurális kompozíció a tárgyam. Állásommal kötelességszerűen meg vagyok elégedve. Nagyon elfoglaltak a művészi, esztétikai-technikai kérdések. Lusta vagyok rettenetesen. Sokat alszom, néha azonban rettentő munkadűh fog el és rövid idő alatt sokat csinálok. De nem tartozom a szorgalmas emberek közé. Épenséggel nem. Szeretek olvasni sokat. Folyton olvasom a Shakespeare-t s a hátsó drótozást keresem a darabokban...

Évekkel ezelőtt elhangzott szavai elevenednek meg most e lapokon. Kollektív kiállításával nem készült el. Képei, tervei legnagyobb részük félig készen s már örökre befejezhetetlenül veszi körül e különleges művész emlékét, akiről kétségtelenül el lehet mondani annyit, hogy vágyai és gesztusai nem fértek meg abban a ruhában, amelyet a kora erőszakolt rá.

(Budapest)

Szabó Lőrinc

MAGYAROK*

(A töltés mögött a dombon
valaki kapál.
Robog a vonat, rohan az expressz
az ember csak kapál.
S az állomás kicsiny
se gyors, se más soha meg nem áll
s az ember csak kapál ...)

Testvér, fáj, hogy nem állíthatjuk meg a gépet?
Fáj, hogy nem lehetsz az úr, ki hálókocsiban alszik
és testvérei a többiek?
Testvér, mondd, mit tegyünk?
Ássunk? Vessünk?
Vagy egyszer, egy éjjel töltést temessünk?
Szakítsuk ketté a pályát, hogy lezuhanjanak?
Hiába, a mi vetésünk törik össze,
és új rabszolgahad, új töltést emel s a mi vérünk pirosra
festi oldalát ...

* A fiatal budapesti költő az alábbi verseket Kassán írta, ahol a csehek több hónapon keresztül börtönben tartották.

Vagy kérjük az Istent, tegyen Csodát
s lehessünk, gőz, szén, parázs, mozdony és kocsi
s mondhassuk büszkén: az erejük mi vagyunk
s egyszer a nyílt pályán
robbantsuk szét a kazánt?! ...
Vagy álljunk össze, százezer erős
s a magunk testéből építsünk falanxot
hogy akadt a népben még ennyi hős,
ki meglopva izmát, lelkét Isteneknek
mártirhalállal állt a jövő elé
s míg rajtuk átgázolt a kerék
utat nyitott a többinek, hogy föllépjen:
a végtelen felé!

Így lesz.
Mi kalmárok, kufárok nem vagyunk,
se töltést hasító titkos gyilkosok
s ha fölszállni akarunk expresszekre is:
magunk dús vére a keserű adó ...

(Kassa)

Arady Zsolt

JÓ ÖLELKEZNI AZ ÉGGEL

Az ablak lett szeretőm s az ég;
végigcsókolom őket két szememmel
s mondom:
milyen egyszerű
s mégis mily csodálatos, szent az egész.
Reggel: elmondom neki, hogy szeretem,
aztán újra, újra, végigcsókolom,
s este ha csillag (mintha szeme volna)
belémtekint –!
Ó drága szerető,
egyetlen, igaz, örök s végtelen,
bánatok tudója, hallgató, csodás ...
(s ki mondja nekem, hogy nem szeret?)
Ő csak hallgat, én meg ölelem
s mint szerelmes asszony, ölelésből kibontakozó –,
úgy tűnik el éjjel, míg alszom
az ég ...

(Kassa)

Arady Zsolt

IGY SÓHAJT A LÉLEK

Csönd. Hang sincs. Kopog az űr.
Éjjel. Titokzatos hangokat szór a levegő.
Junius.
Talán az orgonák remegnek,
tán két szerelmes szó suhant a sűrű fák alatt?
Talán valaki csókolott
és azt hitte kifordult a föld és új a világ –?

S csak szól, üzen, remeg a levegő.
Nagy folyam, reszkető áramok lobogó vivője.
Érzem
ma minden kis virág szive áldozik,
ma száz szerelmes szó suhant amerre élnek
ma minden csókok tűz-szekéren száguldnak keresztül ...
Fáj ...
Ki tudja lesz-e csókom, fehér, mi volt,
Kár ...
érezni mindent, mert dörög a vér
s kizárva lenni reszkető folyamból ...
Miért ...
Tán sok volt a csókom
s nincsen Csipkerózsza, akit ébreszthetek? ...
Csönd. Hang sincs. Kopog az ór.
Lélegzünk, álmodunk és kinn a nagy folyam,
Junius éjjel,
Nélkülünk.

(Kassa)

Arady Zsolt

A BARÁTOK TEMPLOMÁBAN

I. PRÉDIKÁCIÓ

A szelíd franciskánust hallgatjuk most
szelíd áhitattal s a páter beszél,
hosszan hevül, már előnti a Szentlélek lángja:
– ó egyszerűség nyelvén vallani az Igét,
ájtatos parasztok egyszerű nyelvén,
testvér! Isten csengő kegyelme ez már! ...
Jó barna páter, így hallgattak, lásd
így szeretlek én, míg komoly lángolásod
elragad engem: lássa lelkét a léha fiatal!

Ó érzem, áradó harangszó leszek megint;
testvéred vagyok én szemüveges barát,
áldott rajongó, – mélybarna csuhád világít,
megaláz engem ez órán, s szeretsz,
még jobban szeretsz, ó szeress csak engem
legszelídebb költő: a kicsiny költő
csukló alázattal már letérdelt előtted ...

II. LITÁNIA

Gyertya ég, villany ég, már bűg az orgona,
ó kicifrázott ének, ó mély ünnepélyesség
s tömjén jó szaga! Im szavak sóhaja
feszül az égnek, lélek és szív puha falán
keresztültör az érzés zúgó hangversenye:
ki tudja mi lázad s örül itten?

Ó nagyszerű pillanat, háromszori csengetés:
áldás! áldás! – most nyílik ki a Lélek
s lobog, fenségesen lobog felfelé,

Isten legszentebb Báraanya elé,
ki elveszi a világ bűneit ...

(Ujpest)

Berda József

AZ IHLETETT KÖLTŐ*

Annyi kétségtelen, hogy az ihlet kultusza irodalmunkban a *deákosokkal* indul meg, aminthogy ők a mi igazi preromantikuskaink. Már Baróti Szabó Dávid így énekel:

Vallyon álom-kép vagy ugyan valóság,
Amiket látok s igazán nem értek?
Bágyadott lantom! tüzesedj, jölvendőlj,
Bennem Apollo.

(A Lanthoz.)

Baróti Szabó tól Berzsenyihez az átmenetet Virág Benedek képviseli. Nála már felleljük, mindjárt első könyvének első lapján, ugyanannak a horatiusi Bacchus-motivumnak a Muzsákra, tehát a vallási eksztázisnak a költőire való átírását, melyet Herderből idéztünk az előbb:

Hová ragadtok? mely ligetek sétét
Ernyőkbe visztek? mennyei lángotok
Új és szokatlan tűzbe hozta
Szívemet, oh Helikon leányi.

(A Muzsákhoz.)

Ami pedig magát Berzsenyi Dánielt illeti, számos vers-idézettel lehetne bizonyítani, hogy művészet-elméletében mennyire az ihlet volt az éltető középpont. De kiragadott verssorok helyett inkább álljon itt Berzsenyinek egy teljes verse, mint tanúság:

A Poeta

Mint majd ha lelkünk Léthe vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
S ujjá születve nyílt karokkal
Elüzion rokon árnyihoz leng:

Így, aki Kastal vedreiből merít,
Új tündéri világ bája ragadja el;
Magát felejtván,élve meghal,
S egy melegebb nap alatt lel éltet.

Ott gerjed abban a csuda lángérő,
Onnét hinti alá égi virágait;
Ne nyúlj azokhoz durva kézzel:
Mégfagy az égi, hideg kezekben!

Ennél költőibben nem is tehetett volna vallomást költői meggyőződéséről. De azt lehetne felhozni: a vers mégis csak vers; a vers mindig csak átvitt értelmű, a költő sosem gondolja verse tartalmát száz percentig komolyan. Halljuk tehát a prózáiró Berzsenyit, amint minden díszesség és pátosz nélkül védekezik K ö l c s e y vádjai ellen és ugyanazt mondja, mint az előbbi versben: „Az oly expressio, mint: dithyrambok lángköre, s gőztorlatok alpesi, nékem sem tetszenek, ha azokat hideg szemmel nézem; de valjon hideg szemmel kell-e azokat nézni? s valjon nem válik-e az egész poézis sült bolondsággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De tegyük magunkat azon exaltált szellembe, mellyben azok mondva vagnak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek,

---

* V. ö. Széphalom 1929: jún.

mint azon szellemnek természetes öltözetei, azaz az exaltált képzelődésnek exaltált képei“. (*Észrevételek Kölcsey Recenziójára*. R. K. K. 198. l.) A költőnek eszerint exaltált képzelettel, ihletett állapotban kell írnia, amit a hideg szemmel néző kritikus nem is tud megérteni; ime, a romantikus művészet-elmélet.¹

Berzsenyi, mint igazi preromantikus, nemcsak ihletett költő volt, hanem elméletben is az ihletet tartotta a költői tevékenység legfontosabb mozzanatának. Tulajdonképpen ez volt bizonyítandó a számunkra. Nézetünk szerint ugyanis a költői ihlet nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a költő akarja, hogy ihlete legyen. Az ihlet irracionális aktusát meg kell hogy előzze a lélekben egy teljesen tudatos, akart és racionális aktus: a költő elméleti odafordulása az ihlet felé. Enélkül nincsen ihlet. Az csak a legendás Caedmonnal, a legrégebb angol költővel, fordult elő, hogy nyugodtan feküdt az istállóban, mikor bejött egy angyal és felszólította, hogy verset írjon. A modern költőnek ki kell nyitnia minden ablakát, hogy az ihlethozó angyal berepülhessen hozzá nem történhetik meg, hogy valakinek ihlete legyen, aki nem hisz az ihletben.

Ez az akarati aktus, az ihletben való hit és az ihlet passzív várása az első lépés az ihlet pszichogenezisében. De ez a passzív állapot még nem elegendő az ihlet létrejöttéhez. Hátravan az aktív előkészület. Az eksztázis legtöbb fajtája, tudjuk, mesterségesen előidézhető vagy legalább is előkészíthető; eksztázikus lehetőségeket réjt a bor, a narkotikumok, a szerelmeskedés, a tömegmozgalmakban való részvétel. Vajjon a költő eksztázisát a lélekbe hívni nincs semmiféle csodaszer?

De van, többféle is; mi azt késsük, melyik volt Berzsenyié. Megtalálására megint Horatiusból kell kiindulnunk. Tudjuk, hogy Berzsenyinek nem állt más költői szabálytan a rendelkezésére, mint a Horatius *Ars Poetica*-ja. Horatius pedig azt tanítja:

dixeris egregie, notum si callida verbum
reddiderit iunctura novum, si forte necesse est,
indiciis monstrare recentibus abdita rerum et
fingere cinctutis non exaudita Cethegis
continget dabiturque licentia sumpta pudenter.

(*Ad Pisones*, 47–51.)

Berzsenyi Horatiusból azt tanulta, hogy az ünnepélyes versnemeket magasztos, nem mindennapi stílusban kell írni, mely különbözik a beszélt nyelvtől; a versíró önkifejezése nem azonos azzal a móddal, ahogy a szavak és a mondatok köznapi életében eszébe jutnak; a mikor verset ír, erőszakosan meg kell változtatnia kifejezésmódját, hogy elkülönítse a hétköznapi nyelvhasználattól, annál teljesebbé, intenzívebbé tegye, expresszivitását hatványozza. Maga Berzsenyi ezt így fejezi ki: „... a helleneknek volt különös poétai nyelvük, mi ellenben csak úgy választhatjuk el a poétai nyelvet a prózaitól, ha azt kihímezzük, azaz: költői képletekkel érzékibbé, új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk“. (*Észrevételek*, 200. l.) Ezzel a követelménnyel Horatiusból megint csak önmagát olvasta ki: mert így diktálta Berzsenyi saját igazi költői természete és költői lelkiismerete, mely romantikusan iszonyodott a konvencionális, semmitmondó, nem „érzéki“ kifejezésektől és kereste az újat, az intenzívet. A maga stílusát büszkén „cifra ideálisnak“ nevezi, elválasztva Horatius nyájás, Kis János „innepes“, Matthiesson „andalgó“ stílusától (*Észrevételek*, 210. l.). Tudatában volt annak, hogy stílusa a lehetőségig díszes és idealizált, meszsze a mindennapiság fölött, az ihletettségek hegycsúcsain diadalmaskodó.

Úgy képzeljük, hogy ez az állásfoglalás a nyelvvel szemben, az a gesztus, ahogy Berzsenyi kezébe fogta művesi szerszámát, a nyelvet, idézi föl benne az ihlet elkövetkezését. Még pedig először is negatív úton, aminthogy minden misztikus élmény negációval kezdődik: először is – (hangsúlyozzuk: teljes tudatossággal) – kiüzi tudatából a köznapi szók „alacsony tömegét“, hogy az ürességbe a horror vacui elvénél fogva beleáradjanak a különös szók, az új, „érzéki“ szók, a „poétai expressiók“, az álszók helyébe az igaziak, melyek kimondják a lelki tartalmat. („A poétai expressiók mik egyebek, mint megtestesült poétai érzelmek és gondolatok“ – mondja Berzsenyi, *Észr.* 212. l.) Úgy tett, mint a misztikus, aki eltávolít magától minden világi gondolatot, hogy az ürbe lecsapjon a természetfölötti illumináció villáma; csak hogy ami azelőtt vallási tartalom volt, nála költői és a gondolatok helyét a szók foglalták el.

Ezután: a pozitív lépés következett: az *asszociációk felszabadítása*. Ez is még teljesen tudatos és akart aktus. Tudjuk, hogy belsőnkben két gondolkodás megy végbe, egyidejűleg és párhuzamosan. Az egyik a logikus gondolkodás, mely a gondolatokat logikus rendben, gyakorlati céllal csoportosítja: hogy egy ítéletet vagy elhatározást produkáljon. Ez alatt a gondolkodás alatt folyik állandóan egy másik gondolkodás, ami öncélú: a

¹ V. ö. „Aki az ódák lelkét meg tudja tekinteni, láthatja, hogy azoknak nagy részében még szembetűnőbb a csupa gyermeki értelem és gyermeki gondolkodás, mint azon egyszerű dalokban.“ (*Észrevételek*, 203. l.) Ez a kijelentés is vallomástétel Berzsenyi romantikus, ihlet-hívó művészetelmélete mellett. Ugyanis kitérünk belőle, hogy ő is úgy gondolta, mint korának minden esztétikusa, hogy a költőnek a gyermekhez hasonlatossá kell válni: őszinteség, spontánság dolgában; hogy a költőnek is, mint a gyermeknek, igen kevés értelemmel kell rendelkeznie, hogy fantáziája annál erősebb legyen. (Az egész preromantika különben nem más, mint visszatérni-akarás a gyermekkor fantázia-világához.) A költő és a gyermek hasonlatosságát legelőször és legszebben Giambattista Vico fejtette ki Scienza Nuova-jában (1725.) A költő gyermekvolta természetesen azt is jelenti, hogy ihletett, mert önmagán kívüli, újra gyermekké vált léleklállapotban kell alkotnia.

gondolatok csoportosítása itt nem valami cél irányában történik, hanem a szavak és fogalmak hangalakjuk hasonlósága, beidegződésük egyidejűsége, hangulati értékük hasonlósága stb. szerint csoportosulnak. Ezt a gondolkozást asszociatív vagy autisztikus vagy *dereáló*² gondolkozásnak nevezi a pszichológia. Az asszociatív gondolkodás szolgáltatja az anyagot a logikus gondolkodáshoz, maga azonban sötétben marad, nem kerül fel a megvilágított tudatmezőre. Normális körülmények között az ember észre sem veszi a létezését. Észreveszi, ha nagyon fáradt, ha beteg, ha álmodik, ha „magán kívül van“, és ha gyermek.

Az ihletett költő figyelmét elfordítja a logikus gondolkodástól és odafordítja az asszociatív gondolkodás felé. Ez a pozitív ajktus még mindig teljesen tudatos és akart; olyanfajta érzés, mintha valaki fényes nappal behúzná szobája függönyét és furcsafényű lámpáját gyújtaná meg. Ez a képesség nem mindenkinek adatott meg; a legtöbb ember képtelen asszociatív gondolkodására koncentrálni a figyelmét. Az igazi költőnek ez a képesség mintegy biológiai, alkati adottsága és többé-kevésbé akarata szerint rendelkezhetik vele. Bizonyos belső kettősséget követel meg ez a képesség: hogy jegyezni tudja az asszociatív gondolkodást, anélkül, hogy zavarná azt, tehát mintegy kívülről hallgatva, mint valami szónokot. Vannak emberek, akikben ez a képesség annyira fejlett, hogy félálomban el tudják mondani a szemük előtt elvonuló képeket, anélkül, hogy felébrednének.

Berzsenyinek az asszociációk felszabadításában beláthatatlan nagy segítségére volt az antikos versforma, melyet zseniális belátással választott magának. Áldásos volt ez már a negatív aktus, a hétköznapi szók kikapcsolása szempontjából is. Minden olyan versforma, amelyen már sok verset írtak, magával hozza a régebbi versek uszályát, minden versformához hozzátapadnak bizonyos képek, szavak, fordulatok, amelyek feltétlenül felmerülnek velük együtt a tudatban, különösen ha már egy nagy mester kezelte őket. Így nem lehet magyarul hexametert írni, anélkül, hogy az ember Vörösmarty hangját ne ismételné és nem lehet Zrinyi-sort írni Arany-reminiscenciák nélkül. Az antikos versforma azonban Berzsenyi korában még teljesen szűz talaj volt; elődei még éppen csak hogy felfedezték, éppen csak hogy tisztába jöttek technicitásának legalapvetőbb feltételeivel. Tőlük nem kapott kész formulákat és nem kapott Horatiustól sem; mert hisz Horatius latinul írt, a horatiusi formulákat magyarra átültetni egészen új költői expressziók kellettek, teremtő nyelvfantázia és Berzsenyi éppen a Horatius-sémák megmagyarításában mutatta meg zseniáltságát. (Talán általában azt lehetne mondani: az epigon költő honfitársaitól tanul, az igazi alkotó a külföldiektől, vagy egészen elavult őseitől, úgy hogy tanulása is már nyelvi alkotás.)

Ez a negatív haszna minden új versformának megvan; az antikos formának volt ezenkívül egy pozitív sajátossága is, ami éppen a pozitív ihlet-előkészítésben, az asszociációk felszabadításában játszott szerepet. Az antikos vers kényszeríti a költőt, hogy amikor szavainak nyáját betereli az antik lábak karamjába, a nyelvet szokatlanul, a köznapi-logikus használattól eltérően megtömörítse. Fölismerte ezt már A r a n y János is, B a r ó t i S z a b ó Dáviddal kapcsolatban: „... Mi legkevésbé sem habozunk az ő működését általában refomnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, ami csak közvetve használt; hanem az alakokkal mintegy természetesen megtömörült költői nyelvet“ (V., 253.). Ez a *megtömörítés* arra kényszeríti a költőt, hogy pl. a logikus beszéd egy mellékmondatát egy intenzív jelzőbe vonja össze; ezt a jelzőt nem fogja logikus-céltudatos gondolkodással megtalálni, hanem csak az asszociatív gondolkodás útján; épp ezért ez a jelző egészen újszerű, képszerű, „érzéki“ lesz. Kényszeríti a költőt, hogy hosszabb gondolatmenetét egy találó rövid hasonlattal pótolja; és ez a hasonlat, mely az asszociatív gondolkodás világából szakadt ki, magával hozza ennek a világnak titokzatos fényét, a hétköznapinál intenzívebb hangulatát.

A tömörítésen kívül az antik ritmus asszociáció-kiváltó ereje abban áll, hogy élesen ellenkezik a logikus gondolkodással általában és a magyar nyelv logikájával különösen. Más ritmust a magyar szók természetesen hordanak, az antikos ritmust mindig csodálkozással; mindig meglepetés, ha észre vesszük, hogy „Mancika“ daktilus, „Aladár“ anapestus és „Gárdonyi Géza“ adonisz sor. Még megdöbbenőbb a szók szétválasztása: *romlás–nakin–dulthaj–danerős–magyar*. Az antikos mértékű sor a költő számára nem „jön magától“, abban az értelemben, hogy a mindennapi és az általános költői nyelvhasználat nem ad kész sémákat, melyek az antikos sorokba beférnének. Ezért az antikos költő, amint H o r v á t h János mondja: „szókészletében a hű kifejezésen kívül egyéb, alaki célok szerint válogat s általán oly nagy mértékben szokatlan formálja a nyelvet, hogy az önmagában is mint külön ható tényező érvényesül, mintegy különvált jelentésétől s mint hangzás, mint fogalmak egymásutánja és egyidejű kísérete folytonos meglepetéssel szolgál“. (H o r v á t h János: *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből*: Berzsenyi Dániel. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, LVI:138.)

Az ihlet előkészítésében éppen ennek a szokatlanságnak, a nyelv jelentéstől-függetlenül autonómiájának beláthatatlan szerepe van: a költőn nem segít a logikus gondolkodás, kénytelen az asszociatív gondolkodás fegyvertárát felnyitni, ahonnan olykor csodálatos jelzők és kék, új jelentések, egészen új nyelv, a költői alkotásnak új egésze kerül elő, és ez az ihletett költészet. Az ihletett költő a nemihletettől az különbözteti meg, hogy nála a szavak sokkal többet jelentenek, mint egy fogalmat: a fogalommal együtt magukkal hoznak valami erőt, valami mágikus hatalmat, ami az olvasó lelkét egy emelkedettebb életkörbe helyezi át.³ De ez az erő a

² *De-reor*-ból, Bleuler.

³ Igy tanítja Bremond abbé, az ihlet-theoria és romantikus esztétika utolsó, heroikus védelmezője francia földön. Az ő megfogalmazásában: Les mots de la poésie ont une double fonction, une double vertu. Le poète, qui est bien obligé de les employer, les prend tels qu'ils sont, il attend d'eux le service qu'un mot peut rendre: évoquer telle ou telle idée. Mais, tout en les employant de la sorte, précisément parce qu'il

stereotyp, logikus kifejezéseknek alig adatik meg, ez az erő csak azoké a szavaké, melyeket ellenőrizhetetlen módon dobott fel magából az asszociatív gondolkodás, mint ahogy vulkanikus kitörésekkor rég kihalt ősszállatok felszínre kerülnek, a föld ősbibb évezreideiről mondván nem-hallott mesét.

Ily módon készült elő Berzsenyi az ihletre: kizárta gondolkodásából a sématis, mindennapi kifejezéseket és kifeszítette az antik ütemek hálóját, hogy új expressziókat halásszon ki az önmaga tengereiből. Eddig az út tudatos és akart volt, így követelte ezt a költőről való korfelfogás. És azután jött az ihlet vagy nem jött. Ha megjött, csodálatos „non exaudita Cethegis“ kifejezéseket vetett napfényre, melyek Berzsenyi költészetének mindmáig páratlan exotikus szépséget adnak: ilyenkor születtek az ilyen jelzők, mint „villámkacér szemednek“, „hangyabolyi mívedet, ó világ“, „az idős Halál“, az ilyen képek, mint „béborult az élet vidám álorcája“, vagy:

A szent poézis néma hattyú
S hallgat örökre hideg vizekben

(*A poézis hajdan és most*),

mely utóbbi oly csodálatos módon hasonlít Hölderlinnek egy már elborult korában írt versére, holott minden hatás lehetetlen:

Ihr holden Schwäne
Und trunken von Küssen
Tunkt ihr das Haupt
Ins heilig nüchterne Wasser.

(*Hälfte des Lebens*)

Az ihlet néha megjött ugyan, de nem futotta az egész versre, csak a kezdő strófákat diktálta; pl. utolsó versének – *Gróf Majláth Jánoshoz* – első három strófája a magyar költészetnek talán a legihletettebb alkotása, mintha a vers megírása előtt évekig hallgató Berzsenyinek minden felgyülemlett lírasága ebbe a három strófába szakadt volna bele. A harmadik strófa után az igazi ihlet megszűnik és a verset a költői rutin viszi tovább.

Azután van sok verse Berzsenyinek, amit olyankor szerzett, amikor a várt ihlet egyáltalán nem következett be. De éppen ezek a versek érzékeltetik a legjobban, hogy ihletére mennyire tudatos, racionális úton készült elő: t. i. ezekben a versekben is nyomot hagyott az ihletelőképzítő lelki technika, csak éppen az Isten csodája, az ihlet hiányzik. De a hétköznapi szavak kiűzése, a költői figyelemnek merész, „érzéki“ képekre való koncentrációja ezekben is megvan. És ezzel a beléjeidegződött lelki technikával, az antik mérték lelki velejáróival érte el Berzsenyi, hogy nem-ihletett versei sem válhattak sohasem sématisakká, mert amikor nem volt ihlete, az antik mértékben akkor sem alkalmazhatta a mások sémáit; ilyenkor Berzsenyi önmagát utánozta, azokat a formulákat használta fel, melyeket önmaga teremtett volt ihletett pillanataiban. (Ugyanígy tett Ady Endre is rossz napjaiban.) Berzsenyinek nincs egy verse sem, ami nem volna teljesen Berzsenyi-szerű; és nincs egy sem, amire Giambattista Vico azt mondta volna, hogy „episztoláris“ stílusban van: valamennyi, igazán ihletettek és csak ihlettechnikával írottak, egyaránt a vicoi „heroikus“ nyelven vannak írva, ahogy a régi világ nagy költői írtak, a fantázia, az asszociatív gondolkodás segítségével, ami nem elvont fogalmakban, hanem konkrét jelképekben gondolkodik; valóban „gyermeki értelemmel“ íródtak, amint Berzsenyi ezt megkívánta magától.

Az antik mérték lelki technikája hozta meg Berzsenyi ihletét és ez pótolta is, amikor nem jött meg. De még ennél is többet tett: bekorlátozta Berzsenyi ihletét üdvös és szent határok közé, melyek nélkül nagy költő el nem lehet. Az ihlet két tudatos aktus között vibrál irracionálisával: tudatos az eljárás, mely az ihletet előidéz és elkezd és tudatos az eljárás, mely befejezi és lezárja.

Az ihletett írás végső határértéke, a romantikus esztétika beteljesedése az volna, ha valaki logikus gondolkodását teljesen ki tudná kapcsolni és verse nem volna más, mint az asszociatív gondolatáram egy részének maradék nélküli reprodukciója. Ilyesvalamit valósít meg a német expressionizmus egyik-másik költője; ez az, amit a pszichológia automatikus írásnak nevez, aminek legtükéletesebb példája a spiritiszta médiumok írása. Az újabb tapasztalat – az expresszionistákon és a médiumokon okulva – azt bizonyítja, hogy az automatikus írás nem vezet semmi jóra, nem hoz létre igazi esztétikai értékeket. Az automatikus írás ugyanis rendkívül bőbeszédű; azt az egy-két igazán szép expressziót, melyet a tudatalatti bányákból napvilágra hoz, a teljesen értéktelen szóömlések olyan tömegével veszi körül, hogy az igazi kifejezések belefutnak az áradatba; a művészi alkotás legszemélyesebb szépségéről, a kompozícióról, automatikus írásnál szó sem lehet. A legfuresőbb azonban az, hogy a teljesen automatikus írás nem is szokott eredeti lenni: hanem egyszer hallott és elfelejtettnek hitt dolgok reprodukciója, jóhiszemű plagizálás. A

---

est poète ... le poète imprime à ces mêmes mots une vertu nouvelle, qui ne leur appartient pas en propre, que nulle convention ne pourrait leur assigner. Vertu que nous appelons magique, soit pour la distinguer de la vertu naturelle des mots, soit pour symboliser l'étrange pouvoir que le poète leur confère, ce pouvoir de rayonnement, de contagion, qui fait que rien qu'à entendre ces mots, nous nous trouvons soudain, non pas seulement enrichis des idées que ces mots transmettent, mais remués dans nos profondeurs. (B r e m ó n d : *Prière et poésie*, Paris, 1926:76.)

tudatalatti tartalmaknak közvetlenül, intellektuális cenzura nélkül, verbális formába öntése, pl. álomnak, félálomnak az elbeszélése pedig szintén olyan mozzanatokhoz hoz felszínre, amelyek minden emberben közösek, mert az ösztönélet a legkevésbé individuális az emberben.⁴ Tehát a következetesen megvalósított ihlet megszünteti az ihlet legfőbb értékét, az eredetiséget.

Berzsenyit azonban az antikos mérték lelki technikája megakadályozta abban, hogy cenzura nélkül átengedje magát az automatikus írásnak. A mérték tömörítésre ökonómiára kényszerítette, sohasem lehetett bőbeszédű; tudata sosem alhatott el egészen, mindig résen kellett állnia, hogy válogatni tudjon az özönnel jövő képek és szavak között. De maga az antikos ritmusszabály sem engedte meg, hogy behunyta szemmel hullámoztassa magát az asszociációk távan; mindig vigyázva kellett ülnie a kormányánál, hogy a szók beférjenek a verslábak eleve fennálló korlátaiba. Költői tevékenységében mindig szükség volt a józan tudatra: szótagokat számlálni, sorokat számlálni, hosszúságokat mérlegelni.

Ez a kettős józanság, a tömörítés és a számlálás antikos kényszere mentette meg Berzsenyit attól, hogy bizarrságokba vesszen el, amire pedig megvolt a hajlama, mint híres képzavarai bizonyítják. Ilymódon az antikos mérték csakugyan mérték volt a számára a szó másik értelmében, ahogy a középelnémet *máze* magyarul mértéket jelent: a Mértéktartás, az Arany Középut, a Berzsenyi által istenített Harmónia nagyszerű megtestesítője volt, a Törvény, ami a gyáváknak teher és örök erőforrás a heroikus lelkeknek.

Az ihletnek ezzel az antikosan bölcs korlátozásával Berzsenyi nem állott egyedül a korában; ugyanez áll Klopstockra és követőire is. És amint Berzsenyi ihletének ez a szubjektív, önként vállalt határa a korszellemből ered, hasonlóképpen a kor determinálta azt az objektív határt is, Berzsenyi tehetségének a határát, melyről neki magának alig volt tudomása és amely ellen elkeseredetten tiltakozott, ha mások a szemére vetették.

Kölcsey kritikájának a legerősebb támadópontja az volt, hogy kifogásolta Berzsenyi képeinek nem-vizionált, képszerűtlen voltát, ami legpregnansabban a képzavarokban mutatkozott. Ma még hozzátehetnők, hogy jó képei sem keltenek fel látható, körvonalazott, plasztikus viziót. Ez az implaszticitás szorosan összefügg azzal, hogy Berzsenyi ihlete tipikusan preromantikus jellegű volt. Mert a költő a hölderlini „koristen“ jogára alá tartozik és a koristen még legegységesebb élményébe, az ihletbe is beleszól.

Mi, a parnassienek és szimbolisták, vagy Ady Endre és Babits Mihály költészetének hatása alatt megszoktuk, hogy ihlet alattvalami vizionárius tevékenységet értsünk; úgy képzeljük, hogy az ihletett költő lelki szemei előtt képek jelennek meg és a költő ezeknek a tartalmát rögzíti szavakba. Ez a múlt század és a jelenkor számos nagy költőjére vonatkozóan igaz is, amint a költők műhelytitkokba láttató feljegyzései bizonyítják (így pl. Th. Gautier, Baudelaire, Otto Ludwig, Stefan George prózai feljegyzései). Olyannyira, hogy az „ihlet“ és a „vizió“ szó a mai esztétikai zsargonban ugyanazt jelenti. Ilymódon tulajdonképpen visszatértünk a XVIII. század esztétikai elvéhez, az *ut pictura poesis*-hez.

Berzsenyi képei nem olyan értelemben szépek, mint Ady vagy Babits nagy hasonlatai. Nem szimbolikus értékűek, nem is képvolttak festői értéke adja meg erejüket, hanem pusztára nyelvi alakjuk: a jelzők a főnevek mellett, az igék és főnevek merész kapcsolata, a szavak csodálatos összeválogatása, pl. ebben a versszakban:

Merj! a merészség a fene fátumok
Mozdíthatatlan zárait átúti
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör s nyit.

(Az ulmai ütközet)

Az egész kép szépsége a jelzők által konstituálódik: a fátum „fene“, a zár „mozdíthatatlan“, a fegyver „gyémánt“, az út „fényes“, melyet „tusakodva“ nyit. Minden jelző Michelangelo-szerűen az erő és a hatalom vizióját kelti fel, anélkül, hogy ennek az erőnek a vizionálására törekedne.

„Ez a két dolog: az erők örökös küzdése és semmibe zuhanása, adja meg Berzsenyi tehetségének, költészetének két fő vonását“ mondja Szabó Dezső (*Berzsenyi Dániel*, Nyugat 1911). De nemcsak Berzsenyit; a preromantika általában *erők* örök küzdését akarta érzékeltetni, a szavak és ritmusok ereje által. A *Kraftgeniek* százada ez, minden genie ismertetőjegye az erő és a költők erejükkel bizonyítják zsenialitásukat.

Azt szokták mondani, hogy a klasszikus *ut pictura poesis* elvét Lessing döntötte meg *Laokoon*jával. Holott Lessing nem döntötte meg a költő festő-voltának az elvét, csak másképp értelmezte; szerinte a költőnek nem térbeli, hanem időbeli festőnek kell lennie. Az *ut pictura poesis* elv ellen az igazi támadást Herder indította meg, a preromantika atyja, a *Laokoon*ra írt kritikájával. Ebben kifejtette, hogy a költő célja nem a kép, hanem az Erő, az energia; a vers nem stabil, hanem dinamikus természetű, a mozgásban lévő, erők játékként teljesedő világ tükröződése. A költő eszköze, a nyelv, ennek a dinamizmusnak természetes hordozója. A költő a világot nem képekben, hanem nyelvi formában éli át.

Csodálatos példa erre a *nyelvi átélésre* a Berzsenyivel olyannyira rokon Hölderlinnek két sora:

⁴ V. ö.: Szerb Antal: *William Blake*, Széphalom, 1928.

Und deines Lebens Wohllaut verhallt vor mir,
Nicht mehr belauscht ...

(Nachruf)

A költő előtt még kedvesének az élete is mint hangzás jelenik meg. „A romantikusok megismerő orgánumát – mondja Strich – nyelv-értelemnek (Sprachsinn) lehetne nevezni és a romantikusok élményét nyelvélménynek (Spracherlebnis). Mert ők az életet nem mint képet látták, hanem mint jelképet és hallották, mint szót“ (i. m. 928. l.).

A nagy preromantikus és koraromantikus költők egyikének a fantáziája sem volt képalkotó fantázia, hanem nyelvalkotó (ezért fűződik talán hozzájuk a magyar és a német nyelvújítás). Berzsenyi ihlete szintén nem volt plasztikus; alapélménye a szó volt, és a szó vonzotta a szokat, nem a kép a képeket, sőt a szó függetlenül képtartalmától is, amint képzavarai mutatják.

Megrajzoltuk Berzsenyi ihletének geográfiáját, láttuk:

1. Hogyan indult ki Berzsenyi ihlete a kor tudatos *ihletkultusz*ából, mely benne is tudatos művészetelméletként rakódott le.

2. Hogyan idézték fel ihletét, akarata parancsára, a kor által adott eszközök, az *antikos verselés* lelki technikája.

3. Hogyan szorítja Berzsenyi ihletét akart és nemakart határok közé a kor, a *nyelv-centralitás* kora.

Úgy érezzük, racionálizáltuk az ihletet, amennyire lehet. Bemutattuk költői munkában az *Ihletett Költőt* és kiemeltük ihletéből azt, ami szupraindividuális erők játéka az egyénben, ami történelem. Ezzel igazoltuk tételünket, hogy az ihletett költő is tudatos költői munkával dolgozza fel az ihlet anyagát, aminthogy a poétai gyakorlatban Berzsenyi is igazolta mesterének tanítását:

Natura fieret laudabile carmen an arte
quiescitum est: ego nec studium sine divite vena
nec rude, quid prosit, video ingenium: alterius sic
altena poscit opem res et coniurat amice.

(Ad Pisones.)

De valamit nem tudtunk elmondani. Aki e tanulmányt elolvassa, úgy hiszi, hogy szerzője hideg és objektív szemmel nézte Berzsenyit, mint mikroszkopon át valami csodabogarat. Módszerénél fogva tartózkodnia kellett minden „értékeléstől“ és mesterségénél fogva minden lírai vallomástól. Pedig a filológus hasonlatos a félnék szerelmeshez, akinek semmi sem okoz akkora örömet, mintha a szeretett leányról beszélhet, látszólagos tárgyilagosság mögé rejtve szemérmes érzelmeit.

(Budapest)

Szerb Antal

FÁK, EMBEREK, ISTENEK (Vergilius, Georgicon II. k. 176–542. sor.)

Mostan a föld fajain van a sor: mi melyiknek erénye,
mily színűek s mindnek mit ígér természete inkább.
Így legelőbb: szikkadt talajon s száradt-ölű dombon,
hol vékonyka agyag s kavics árvul a tüskemezűkbe,
Pallasnak szentelve vidúl a szivós olajerdő.
Rengeteg, egysorban meredő vadolajfa bizonyosság
rája s az oltatlan termés, mely előnti a rétet.
Ám ami föld zsíros s még édes víz is üdíti,
vagy rét, melynek ölen fű is buja-módra tenyészik
(látni ilyet könnyű hegy mély völgyébe lenézve:
mind a folyó odaömlik a sziklák legtetejéről
s hord áldott iszapot); vagy mely – feltárva a déli
szélnek – a kajla ekék kínját a harasztot is adja:
ez lesz, amely teneked megtermi a legitünőbb
sok-bor-adó vesszőt, ez az o l l y a n fűrtre-nedűre
dúsat, amit csészék aranyáról szoktak előntni

oltárnál, ha kövér etruszk fuj a csontfuvolába
s párologó belrészek a görnyedt tála rakódnak.

Ám, ha gulyát óhajtsz inkább, ha tenyészteni borjat
vagy juhfiat s kecskét, mely a plántákat kiaszalja,
messzi Tarentumnak gazdag legelőit arányozd
és az olyan rétet, mint Mantua veszte bajában:
fübeborúlt folyamán sok hősín-hattyú-tenyésztőt:
Ott nyájnak kristály kútfők s pázsit se hiányzik,
s mennyit a hosszú napon legelget a csorda, megannyit
hoz rövid éjjel alatt a didergő harmat a helyén!

Mely már-már feketén zsíros s (ha ekéd belevágott)
porlós-földű talaj – hisz ilyen pótolgat a szántás –:
legkitünőbb gabonának; amint – kétségtelen – innen
vontat a lomha ökör legtöbb szekeret be a házhoz.
S ilyen az is, honnan haragossan elírtja az erdőt
s hosszú időn meddő földet forgat fel a szántó,
rég lakóhelyét madaraknak egész gyökeréig
vágva ki, (hogy fészket mind hagyja, repül a magasba),
míg – eke megjárván – a töretlen rét feketéllik ...
Más, hogy a szomjú kavicsomokon, dombföde mezőkben,
rozmarin és alacsony mézfű is alig jut – a méhnek,
És nincs jobb terület – kígyót táplálni, kanyargós
rejtekeket kínálni nekik, mint durva darázkő
s kréta, melyet gyász-szín siklók vájak ki magoknak,
Végre, ha híg párát füstől s szálló ködöt (issza
a csapadékot elébb, majd kedve szerint kiereszti)
és ha a zöld pázsitba van öltözködve örökké
s rozsa rühét, sóját nem marja belé ekevasba:
az tesz a föld, mely a víg szőlőkbe sorozza a szilfát,
az hoz olajt bőven s azt látod majd művelésben:
könnyű a jószágnak s eltűri a horgas ekét is,
Illyet szánt gazdag Capua s környéke Vezúvnak,
illyet a Clannisé,* mely elönti a puszta Acerraet ...

Most, hogy mindeniket mirül ismerhetni meg, – íme:
Hogy laza vagy tömörebb-e a rendesnél, ha kutatnád,
(mert gabonának egyik, de a másik kedvez a bornak
Ceresnek ha tömör, Bacchusnak jobb a lazább föld –),
nézz ki helyet legelébb, jól megválasztva; beléje
mélyre gödört vágass és újra betöltve az összes
földet, rá a fvény tetejét lábban gyömszöld le.
Hija ha volna, – laza, s marhának lesz, meg üdítő
szőlőnek, termőbb az a rög. Ha helyébe beférni
nem tud a föld s a gödör megtelt bár, még marad egyre,
vastag a rét: a barázda konok, szántása* göröngyös
lesz s földjébe erős tulkokkal kell belevágnod.

Ám, ha talaj sósnak vagy hírlík tán keserűnek,
(rossz terméstermő s szántásba se lesz kezesebbé:
benne a bor leromol s a gyümölcs méltatlan e névre)
így ismerni reá: Sűrű fonadékú kosárt, meg
présházad füstölt tetejéről végy le szűrőkast;
ebbe a rossz földet s édes forrásvizet öntsél
s döngöld színültig. Hát persze, a víz kitörekszik
mind s a kövér cseppek szivárganak a fonadékon:
ekkor ízük tisztán bizonyít, ha csipős keserűség
fogja az ízlellők száját fintorba facsarni.
És épígy, ha kövér a talaj, megtudhatod ilyen
úton: Akármennyit hányd-vesd, sose porlik a kézben,

---

* Egy áradó folyó.

* Alföldi műszó, teljesen megfelel a ,terga' hasonló értelmének.

sőt a fogásba szurok módjára tapad meg az ujjon,
Nedves – a nagy fűféléket táplálja. M a g á t ó l
termőbb kellettne!; bár oly bujamód ne teremne
s túlbősége ne gátolná a kalász kikelését!

Könnyű, nehéz-e a föld, – erről hallgatva tanúzik
súlya. Csak úgy szemmel, játék feketét kitalálni
s bármi egyéb színűt. De bajos megmondani, mellyik
gaz-rideg; a fenyvek s ártó tiszafák vagy az éjszín
repkény árulják el – elég ritkán csak – az illyet.

– E z t látván, ne feledd, hogy jóval előbb kiaszaltasd
földedet és árkokkal a nagy hegyeket tagosítva,
felszélnek mutogassad előbb alját a göröngynek,
s termő szöllőtőt ú g y áss le beléje. A porló
földű talaj legjobb. Illyet tör a szél, meg a csípős
dér, s a tagot forgatva ha túr, a kapásnak az izma.

Ám, ha a gazda olyan, hogy nincs mi kerülje figyelmét,
elsőbb két egyforma helyet kikeres, hal először
hozzon a fa s hova majd átrakva vigyék a palántát,
hogy gyorsan-kicserélt anyját „ismerje“ a hajtás.

S még az Egek táját is majd felrója a kérgen,
hogy valamint mindegyike állt, ami részről a déli
szél heve érte s ahogy volt háta az Éjszaki Sarknak,
ú g y legyen újra. Örökre kihat, mit szok meg a zsenge!

Dombon avagy síkon jobb-é ültetned a vesszőt,
ezt vizsgálj legelőbb. Ha kövér réten lesz a szöllőd,
sűrűn rakd! Sűrűbe se nő a borág nehezebben.

Ám ha a föld lejtős – l a n k á s , s d o m b o n – ha magaslik,
ritkítsd rendjeidet. Főleg hajszátra találjon
plántáid mentén a keresztsővény az utakkal

Mint, hogy a nagy hadban hosszú legió a kohorszait
szokta kifejleszteni s mély síkon az oszlopok állnak,
nyílegyenes sorban, hullámszik a messzire fénylő
éretől mind a mező, de azért még szörnyű csatába
nem kezdtek, fegyver közepett bolyg várakozón Mars:
úgy legyen egyenlő köz az összes utak köze; persze
nemcsak hogy (hiúság!) látványa derítse a lelket,
ám mert mindenüvé másképp nem nyújtja a földed
egyformán erejét s nincs hely hova nőne az ágnak.

Tán azt is kérde, hogy mennyire ásd le a gödröt.

Bárha sekélyke barázda, – lehet rábízni a s z ő l l ő t ;
jobban, egész mélyen, fúriák be a földbe a f á k a t ,
főleg a tölgyet, amely, mint csúccsal az égi köröknek,
annyira tör szintén gyökerével a Tartarus ellen:

Így aztán se telek, se szelek s nem dönti le zápor.

Áll mozdulatlan, túlélve sorát unokáknak
s emberi századaink sora is lepereg, de nem érzi.

Ő csak az ágaknak karját széttárja körösles
s tartja nagy árnyékát a hatalmas törzs a középén ...

Sem lehunyó Napnak ne legyen fordulva a szöllőd,
sem vesszőidhez mogyorót be ne vess, se ne törjed
a kacsokat végről vagy a fák ormáru a hajtást
(élete ennek – a föld!); tompúlt éllel ki ne sértsed
a bujtványt s vadolaj törzsét be ne oltsd a szelíddel!
Mert gyakran – pásztor nem ügyel s – elpattan a szikra;
és hogy előbb húsos háncsban lappangott ovatván,
átkap a törzs fájába, ahonnan a lomb tetejére
száll; szörnyű ropogás kel az égre, de az tova röppen:
ágak, a legmagasabb sudarak hódolva uralják;
mind az egész berket lánggal beborítja s az égnek

gyászfelhőt görget szurkos füstnek sűrűjében,
– főleg hogyha vihar zúdúl a magasbul a fákra
és a szelek hordják görgetve a tűzveszedelmet –;
i l l y e n k o r , ha nyesett, nem-erős gyökerébe, – magához
nem tér s mély földből mint volt, nem nő ki megujra;
a meddő vadolaj keserű levelével, – az állja!

(Budapest)

(Vége köv.)

Fordította: Marót Károly

KOSZTOLÁNYI verse Adyról

Abból az alkalomból, hogy Kosztolányi Dezső a *Toll* hasábjain támadást intézett Ady Endre ellen, a szerző engedélye nélkül közöljük az alábbi verset, amely a Rózsnay Kálmán szerkesztette *Ady koszoruja* c. kötetben jelent meg 1925-ben Szeghalmon.

Ó szép magyar fejek, ti drága régiek,
Költők, az írás büszke bajnoki,
Ifjan virágzók és ifjan lehullók,
Ady, Csáth Géza, édes Chalnoky,
Aki regés és mélyen kék szemeddel
Jártál közöttünk, kísértet gyanánt,
Tébolyt keresve s száladon kigyultan
Égett a szesz, mint baljós, lila láng.
Vásott köpeny a válladon s mi néztünk:
Halántékon megeste kora dér,
De homlokodon láthatatlanul nyílt
A máguskincs, a bánat és babér.

Gangesz nem oly szent, mint a Duna tája,
Hol él a régi, fáradt, hősi faj
S csodát teremt és megrepedt szívéből
Még-még kiszakad egy-egy ősi jaj.
Áldott legyen az, aki átkozott itt
S gúny és tövis nő a pora felett.
Amerre jártak ők, ott a Titok volt
És a Kelet, a százszor szent Kelet.

(Budapest, 1923.)

Kosztolányi Dezső